

Kuruc költészet és pozitívizmus

Az ItK 1961. évi első számában egy rövid tanulmány keretében summázva irodalomtörténetírásunknak a kuruc költészettel összefüggően végzett kutatásait, megpróbáltam felvázolni a kor költészetének új tárgyalási módozatait, egy marxista szintézis lehetséges szempontjait.¹ A kérdés történeti áttekintésében irodalomtörténetírásunk különböző irányzatairól szólva néhány bíráló adalékot nyújtottam irodalomtörténetírásunk pozitívista irányzatáról is. A *Századok* 1961. évf. 4—5. számában Várkonyi Ágnes cikket írt, hogy vitázzék a „néhány ponton elfogadhatatlan, de szándékában figyelemre méltó, új adatokat is feltáró és gondolatébresztő” dolgozattal.²

Várkonyi Ágnes azonban olyan dolgokat kér tőlem számon, melyeket szóban forgó tanulmányom nem kívánt megoldani, és természeténél fogva nem oldhatott meg. Cikkének dolgozatometől merőben eltérő nézőpontja van; őt a századforduló körüli magyar tudományosság története, elsősorban a pozitívista történetírás problematikája foglalkoztatja. Ebből kifolyólag pozitívista történetírásunkra vonatkozólag vizsgálódásaiban több hasznos észrevétel, de ugyanakkor a kuruc költészet kérdését illetően nem jelentős, nem egyszer ellentmondó, sőt téves megállapítás található.

Más célokat szem előtt tartó és másféle nézőpontból eredő, ezért indokolatlannak is nevezhető polémiájában helyteleníti, hogy nem vizsgáltam azokat a kérdéseket, melyekkel ő foglalkozik. *Irodalomtörténeti* szempontú dolgozatom egy szóval sem ígérte pl. a magyar történetírás pozitívista irányzatainak felmérését, mint ezt Várkonyi állítja. Így, természetesen, nem foglalkoztam olyan problémákkal, hogy a pozitívista történetírás magyarországi kezdeteit Pauler Gyulának a *Századokban* 1871 és 1873-ban megjelent cikkei mutatják-e, vagy ismeretes az irány már a 60-as években is. Mivel irodalomtörténetírásunk pozitívista irányzatán és a kuruc költészetnek kérdésében semmi jelentőséget sem játszik a Nagyszalontáról szóló monográfia³ vagy R. Kiss Istvánnak Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségéről szóló munkája,⁴ ezeket a műveket sem tárgyaltam. Nem méltányos, hogy mikor maga a historiográfus Várkonyi jelenti ki: „nem történt még kísérlet annak tisztázására, a századforduló tudósradsalmának melyik csoportjához tartozik R. Kiss István”,⁵ éppen dolgozatomtól várta a kérdés felvetését, talán tisztázását is. A pozitívizmusnak nemcsak a történetírásban, de irodalomtörténetírásunkban való jelentkezését sem vizsgáltam, mivel ez sem volt dolgozatom célja.

Amellett, hogy a vitacikk írója egyrészt számon kéri a magyarországi pozitívizmus egyes tárgyalásra nem került jelenségeit, melyekkel ő részletesen foglalkozik, másrészt helyteleníti a kuruc költészettel valóban összefüggésben levő bizonyos problémák summás megoldását, illetőleg nyitva hagyását. Örültünk volna, ha hozzászólása e tekintetben előbbre vitte volna a kérdést. A pozitívizmusnak és a kuruc költészetnek kapcsolatában Várkonyi Ágnesnek a véleménye szerint is „a kérdés központja, ahová mind szál összefut, az 1913-ban kirobbanó és évtizedekig továbbhullámozó kuruc dalpör.”⁶ Dolgozatomban hiányolja, hogy nem adtam választ arra a kérdésre, *hogyan és miért* következett be, hogy a hamisítás felderítése után a hamisítványokat lényegükben valódiaknak tartották. Én ezt azzal magyaráztam, hogy a Horthy-rezsim politikai, társadalmi és kulturális viszonyai között a pozitívista irány végképpen vaskalapossá, nacionalistává vedlett, a társadalmi kérdések vizsgálatától tartózko-

¹ VARGA IMRE, A kuruc költészet kérdésének története. ItK. 1961. 19—31.

² R. VÁRKONYI ÁGNES, Kuruc költészet és pozitívizmus. Sz. 1961. 729. 2. sz. jegyz.

³ ROZVÁNY GYÖRGY, Nagyszalonta mezőváros történelme (monográfiája) tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajduközösek viszonyaira. Gyula. 1870.

⁴ R. KISS ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmé választása. Bp. 1906.

⁵ R. VÁRKONYI Á. m. 730.

⁶ Uo. 729.

dott, meghamisította a kuruc versek történetiségének a képét. A „kettős kérdés-komplexum gordiusi csomójának” megoldására vagy ketté vágására Várkonyi kísérletet sem tesz. A *hogyan* és *miért* kérdésre mindössze azt feleli: „a hamisítvány hitelesítésének munkáját az utódok tekintették főfeladatuknak”.⁷ Ez, hogy saját szavaival éljünk: „nemcsak keveset mondó, de félre vezető és korszerűtlen is”.

A pozitivisták történetírásunk tényanyagában való tájékozatlanságom következménye Várkonyi Ágnes szerint, hogy dolgozatomban Ferenczi Zoltánt jelöltem meg, mint aki elsőként mutatott rá a múlt század végén a kuruc költészetért való lelkesedés politikai okaira. Várkonyi szerint Lánczy Gyula előtte ezt már 8 évvel megtette. Az ő „kritikájában együtt vannak mindazok az elméleti, politikai, filológiai és lélektani szempontok, amelyeknek következetes érvényesítésével hamarosan végére lehetett volna járni a balladák kérdésének.”⁸

Lánczy „kritikájának” ez a beállítása, mely legfeljebb homályosan feltűnő régi emlékek alapján rajzolódhatott így ki Várkonyiban, a vitázónak önmagának és a tudományosságának félrevezetése.

Várkonyi erősen túlértékeli Lánczy Gyulának számunkra már jelentéktelen recenzióját. Megtévesztő az is, ahogyan ezt az *Adalékok* két kötetéről szóló könyvismertetését egy nagyszabású tanulmányként így idézi: *Lánczy Gyula: Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalom-történetéhez. Figyelő 1872. 10, 12, 13. sz. A cím ti. az ismertető cikk élén a Thaly kiadványáé, melyet a szokásos könyvészeti adat: a kiadás helye, éve, a kiadó neve követ, és csak a második meg a harmadik folytatásban kap a recenzió is címet. (A kuruc világ költészete.)*

Dolgozatomban egyáltalán nem foglalkoztam ezzel a könyvismertetéssel, mely semmiképpen nem tartalmazza oly mértékben „a pozitivisták történetelmélet elméleti sajátosságait”, mint Várkonyi véli, vagy olyan elvi fontosságú megállapításokat, hogy azok a pozitivisták történetelmélet kialakításában fontos helyet követhetnének maguknak. Irodalomtörténetileg pedig a kuruc költészet kérdésében Lánczy recenziója jelentéktelen hozzászólás és mindaz, amit Várkonyi vele kapcsolatban mond, tévedés.

Lánczy ismertetésében a kuruc verseket nem aszerint csoportosítja, hogy milyen társadalmi osztály vagy csoport gondolkozását juttatják kifejezésre, hanem a „költői becs és érdek kritériumát” alkalmazza. Minthogy ennek meglétét fedezi fel a Kemény János csinálmányában (*Székelyföld mindig zöld*), Forgách Júliának Palocsay Györgyhoz intézett versében, Gyöngyösinek *Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról* szóló művében, Koháry István verseiben, a *Kerekes Izsák-*, *Ocskay-balladában*, ezeket ismerteti elsőként és értékeli leginkább. Csak utánuk tér rá egyéb darabokra, melyek „nélkülözik a költői forma és kifejezés varázsát”, mint pl. a tábori nóták, katonadalok, prot. panaszversek, *Szegénylegény éneke*, *Ricsány gyónása*, *Magyar városokról* stb.

Várkonyi hangsúlyozza, hogy a *Szegénylegény énekének* 4 töredékét Lánczy jelentős alkotásnak tartja, mert a nyomorgó, bujdosó katona sorsáról ad hiteles képet. Mi a versben éppen nem ezt, hanem az élénk társadalmi mondanivalót értékeljük, s ebből Lánczy semmit sem vett észre. Mentségére szolgáljon, az éneknek csak töredékeit ismerte. Ha a *Szegénylegény éneke* nem, talán a *Csinom Palkóról* mondott véleménye bizonyítja Lánczynak a társadalmi kérdések iránt való fogékonyságát? „Garázdább, hencegőbb, léhább verset az ember ennél a kuruc nótánál nem képzelhet. Piszkolja benne igen aljasan azon ellenséget, mely gyakran éppen nem vallott kudarcot a kuruc előtt; dicsekszik, mintha legalábbis a világot hódította volna meg. Azután félreismerhetetlen benne azon bocskorosnemesi cynizmus, mely jussai megvédése mellett egy kis zsarolást a más jószágaiban igen üdvösnek tart . . . Okvetlen a „Csinom Palkó” éneklőinek az utódai lehettek azok a vitez kurtanemesek, kik a 40-es években Zalában agyonverték egymást Deák Ferenc választásánál . . . kiktől az úri vendégségek után a háziúr valami rokonával egy pengő forintjával szokta visszaváltani az ezüst 'eszcajgot’”⁹ Kétségtelen, ez nem a kuruc lelkeséget, a kuruc költészetet megértő eszmeiség!

Bizonyára a pozitivisták filológus érdemére célzott Várkonyi, mikor érdemesnek tartotta megemlíteni, hogy Lánczy kifogásolta, hogy Thaly önkényesen rövidítve közölt egyes verseket. Egyetlen helyen, Gyöngyösi művével kapcsolatban tette.

Nincs több alapja Várkonyi véleményének, mikor azt állítja, Lánczynak feltűnt az *Ocskay-ballada* szerkezeti és formai tökéletessége. Egyáltalán nem olyan módon, hogy ebből Thaly hamisításának megsejtésére gondolhatnánk. Semmi nyomát nem találjuk Lánczy recenziójában annak, hogy rámutatott volna a kuruc költészetért való lelkesedés politikai okaira.

Igazolják-e mindezek Várkonyi fentebbi állítását, hogy oly kiváló politikai, filológiai, elméleti és lélektani szempontok nyertek megfogalmazást Lánczy kritikájában? Kétségtelenül nem!

⁷ Uo. 737.

⁸ Uo. 733.

⁹ LÁN CZY I. m. Szana-Figyelő 1872. 150.

Várkonyi Ágnes hozzászólásában többször tesz szemrehányást summás megállapításaimért, ezeket keveset mondóknak bélyegzi. Pedig „az adatfeltárás és mélyreható elméleti vizsgálódás hosszadalmas munkáját”¹⁰ bizonyos esetekben mellőzhetőnek tartja. Vitacikkéből az tűnik ki, hogy szerinte dolgozatom természete ezt nem engedte meg. Szerintem igen, és több mindenről, amit Várkonyi igényel, felesleges lett volna hosszasan szólnom, mint tettem. Mint ahogy Várkonyi feleslegesen foglalkozik olyan kérdésekkel is, melyek a probléma előbbre vitele helyett a kuruc költészet kérdését összezavarják, mert a tényanyag ellentétben áll azzal, amit belőle kikövetkeztet.

Varga Imre

Arany János levele Hirschler Ignác szemészhez

Voinovich Géza — Arany János szembajáról szólva — azt írja: „Sértette szemét minden fény. Orvoshoz nem fordult, nem bízott bennök.”¹¹ Ez így nem pontos, mert kezelte őt specialista: dr. Hirschler Ignác (1823—1891), az „első modern szemészünk”¹², a magyar művelődés előmozdítója,³ a M. Tud. Akadémia tagja.

Az irodalom erről tud. Farkas Kálmán, Arany háziorvosa, még a költő halála évében nyilatkozott: „A szem látási gyengeségét a mindkét szemem képződött szürke hályognak tartottam, de azt magával Arannyal nem tudattam. (Kezelő orvosa hosszabb ideig dr. Hirschler volt. Az utóbbi időben szemorvost nem consultált; félt a vizsgálatnál alkalmazott fény behatásától, ami mindig irritálni szokta a szemét).”¹⁴

Grósz Emil szerint Farkas „azon gyanujának, hogy szürke hályog képződik, nem volt tárgyi alapja, de az is ellene szól, hogy 1877 óta öt éven át a látás nem hanyatlott s utolsó napjáig rövid időre a legkisebb nyomtatást is elolvashatta.”¹⁵ Megtudta Hirschler vejétől, Pollák Rezső ügyvédétől, hogy „a gyógyítás 1877 szeptember-október folyamán történhetett.”¹⁶ Grósz Emil — mint orvostanhallgató — Arany János házának gyakori vendége volt, de látogatásai a költő unokájának szóltak: „Arany János szeméit, természetesen, sohasem vizsgáltam meg (elsőéves medikus koromban jártam hozzá). . . Minden jel szerint idősebb korában a sárgafolt tájékán (a legélesebb látás területén) sorvadásos foltok keletkezettek az érhártyában és ideghártyában. Látását nem veszítette el teljesen, de az olvasás és írás nagyon nehezen ment.”¹⁷

Hogy mi volt Hirschler Ignác diagnózisa, nem tudhatni. Többkötetes naplójának kézirata a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben van, de a bennünket érdeklő kötetben erről nem tesz említést.⁸ Felbukkant azonban Hirschler Ignác leszármazottjánál, Boros Lászlónénál Arany János egy levele Hirschlerhez, amely némely ponton kiigazítja eddigi ismereteinket. Megtudjuk belőle, hogy a gyógyítás már május 9.-én végetért, s hogy nem Arany, hanem Hirschler szakította meg. Meg azt is, hogy Arany nagyon gavallérosan honorálta orvosát.

A levél szövege így hangzik:

Igen tisztelt Orvos úr,

Miután május 9-e óta nem volt szerencsém, s így azt kell hinnem, hogy szemeim további orvoslását fölöslegesnek tartja: részemről nincs egyéb hátra, mint hálámat az eddigiekért ismételve kifejezni, s tehetőségem szerint anyagilag is méltányolni.

Fogadja kérem az idezárt 100 ftot oly jó néven, a mily szívesen adja
Buda-Pest 1877. sept. 6.

hálás tisztelője
Arany János

¹⁰ R. VÁRKONYI i. m. 729.

¹¹ VOINOVICH GÉZA: Arany János életrajza. III. Bp., 1938. 325. Lásd még jegyzeteit: Arany János ÖM. I- Bp., 1951. 547-548; VI. Bp., 1952. 254.

¹² BIRÓ IMRE: Hirschler Ignác és szerepe a magyar szemészet fejlődésében. Orvosi Hetilap. XCVIII 1957. 1350—1353.

¹³ VARGA LAJOS: Hirschler Ignác. Szemészet. XCVII. 1960. 178—186.

¹⁴ FARKAS KÁLMÁN: Arany János betegségeiről. Nemzet. I. 1882. 111. szám.

¹⁵ GRÓSZ EMIL: Arany János szembaja. Budapesti Szemle. CII. 1900. 437; CSAPODI ISTVÁN: Arany János szembajához. Uo. CIII. 1900. 315—316.

¹⁶ GRÓSZ EMIL: i. m. 438.

¹⁷ GRÓSZ EMIL: Ötven év munkában. Bp., 1939. 16. A 17. lapon elmondja, hogy Arany Lászlóné ajánláként az ő tulajdonában van a „Domokos napra” című költemény egyik kézirata (VOINOVICH nem tartja számon: Arany János ÖM. I. Bp., 1951. 452). Ez a kézirat egy évtizeddel ezelőtt elveszett.

¹⁸ Nyomtatásban megjelent önéletrajza 1848-ig jut el csupán: Dr. Ignaz Hirschler (Autobiographisches Fragment). Bp., 1891. Kéziratban naplójából néhány részlet olvasható VIDOR ZSIGMOND emlékkönyvében: Megemlékezés Hirschler Ignácra. Szemészet. 1892. 58—66.